

ISPRAVE ZAHUMSKOG KNEZA DESE

GREGOR ČREMOŠNIK

Donedavno poznate su bile samo dvije isprave zahumskog kneza Dese, jedna lokrumskom samostanu o posjedu crkve sv. Pankracija u Babinu polju na Mljetu, vjerovatno iz god. 1151., a sačuvana u prijepisu prve polovine XIII. stoljeća,¹ druga, kojom Desa god. 1151. daruje samostanu sv. Marije u Pulsanu na Monte Garganu ostrvo Mljet sa svima prihodima, a sačuvana u prijepisu XIV. stoljeća.²

Mišljenja o autentičnosti ovih dviju isprava bila su podijeljena. Jireček je smatrao te Desine isprave, kao i sve ostale listine lokrumskog i mljetskog samostana, za falzifikate, a Šišić je s dobrim razlozima zastupao mišljenje, da su obje Desine listine autentične³, te su se od Šišića dalje općenito smatrale autentičnima.

Foretić Vinko našao je u dubrovačkom arhivu još i treću ispravu kneza Dese,⁴ isto tako iz god. 1151., izdatu isto tako samostanu sv. Marije u Pulsanu, tako da taj samostan ima od Dese dvije isprave. Obje su sačuvane u transumptu, koji su god. 1284. dali napraviti opat pulsanskog samostana (ime njegovo nije navedeno) i Marko, opat mljetskog samostana, redovitim putem, t. j. oba opata došli su sucu Bartolomeju i notar u gradu Mons Sancti Angeli (danas Monte Sant Angelo, na obali na podnožju Monte Gargana, na kome leži pulsanski samostan), predložili mu obje Desine isprave iz god. 1151., a osim toga još bulu pape Inocentija III. iz god. 1198., kojom potvrđuje pulsanskome samostanu sve njegove filijale i posjede u Italiji i izvan Italije (među njima na drugome mjestu Mljet) i zamolili notara, da napravi zvaničan prijepis njihov. Notar Petar je na želju obaju opata prepisao sve tri isprave, t. j. i bulu pape Inocentija III. i obje Desine listine, a tačnost prijepisa potvrdili su sudac Bartolomej i tri druga građana Monte Sant Angela. Na taj je način samostan u Pulsanu odn.

¹ izd. sa faksimilom kod Šišića, *Letopis popa Dukljanina* (Pos. izd. S. k. a. 67, 1928) str. 192 i tab. V.

² isto tamo str. 200 i tab.

³ opširno o tome u *Letopisu popa Dukljanina* str. 242—255.

⁴ Foretić Vinko, *Dvije isprave zahumskog kneza Dese o Mljetu*, iz 1151. god., *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku* I, 1952, str. 63 sl.

samostan na Mljetu sada imao i originalne dokumente, a i prijepis legalizovan sa strane svjetovne vlasti u Monte Sant Angelo. Originalni su Desini dokumenti s vremenom nestali, a sućavao se u dubrovačkom arhivu ovaj legalizovani prijepis, koji imamo sada u izdanju V. Foretića. Na taj je način otkrivena ta treća isprava kneza Dese, odn. njegova druga isprava mljetskom samostanu. To je svakako veliki dobitak za nauku, jer je broj dokumenata iz XII. stoljeća veoma malen.

Međutim, kad se ova dosada nepoznata isprava kneza Dese поближе promatra, vidi se, da je to tako nespretan i nevješt falzifikat XIII. stoljeća, da nam za XII. stoljeće od njega nema baš nikakve koristi. Nova isprava je jedino rječit dokaz, kako se putem falzifikata nastojalo doći do materijalnih dobara i prerogativa, ne samo u XIII-tom stoljeću, kada je nastao ovaj naš nezgrapni falzifikat, nego u svima stoljećima.

Već sama dikcija isprave, gladak latinski jezik, upotreba savršene arenge u ovoj drugoj Desinoj ispravi — prva je uopće nema! — izaziva iznenađenje. Oko sredine XII. stoljeća, kada se i gradski i crkveni pisari još bore s latinskim jezikom, kada su grube gramatičke pogreške jednako česte, kao što je sintaksa rečenica primitivna i barbarska, izgleda uglađeni ispravni latinski jezik ove Desine listine nekako nesuvremen, bolje rečeno prijevremen.

No, s jezikom isprave bismo se morali na nekakav način sporazumjeti i uzeti ga tako, kako jeste, ako bi bila isprava u ostalim dijelovima bez ikakve sumnje, ali ona to nije. Najjasniji dokaz, da je ona falzifikat, postoji u sankciji, koja određuje materijalnu globu (poena temporalis) za slučaj neispunjavanja odredaba listine. Falzifikator je htio biti sasvim siguran, da se u pravne odredbe listine ne bi diralo i za neispunjavanje odn. za prekršaje odredio je globu — ništa više i ništa manje nego 100 libara groša, t. j. 2000 perpera (1 libra je 20 perpera odn. solida). Ta suma je upravo fantastična. Toliko je plaćala dubrovačka vlada srpskim vladarima kao godišnji tribut — poznati mitrovdanski danak — za dopuštenje trgovanja po cijeloj Srbiji! Kralj Milutin, u čije je vrijeme Srbija već blizu kulminacije svoja gospodarstva, određuje poenu temporalis sa 500 perpera⁵, tek car Dušan je povisuje na 1000 perpera⁶. Mljetska poena temporalis od 2000 perpera u sredini XII. stoljeća, kada ekonomski razvoj Primorja i balkanskog zaleđa nije još ni počeo, izgleda upravo kao apsurd. Tu se falzifikator dobro »zaletio«.

Još gore se zaletio time, što je globu odredio u mletačkim grošima (»centum libras venetorum eidem monasterio componere et persolvere debeat«). Godine 1151., pa mletački groši! Općenito je poznato, da su Mleci počeli kovati svoj novac tek god. 1204, za vrijeme

⁵ Stanojević Stanoje, Studije o srpskoj diplomaciji, X, Sankcija, Glas S. k. a. 100, 1922, str. 30.

⁶ isto tamo.

četvrtog križarskog rata, a Desina isprava anticipira mletačku valutu za cijelo pola stoljeća! Nespretniji i grublji falzifikat je teško zamisliti!

S obzirom na vrijeme postanka falzifikata terminus ante quem određen je time, što se falzifikat prepisuje u Monte Sant Angelu god. 1284, te mora da je postao prije te godine, a terminus post quem sa god. 1204., kada Mleci počinju kovati svoj novac. Falzifikat je načinjen dakle između 1204. i 1284. godine. Sva je prilika bliže godini 1284. nego godini 1204.

Iz falzifikata mogu se izvoditi zanimljivi zaključci. Falzifikat navodi kao svjedoke iste ličnosti, kao što Desina prva (t. j. već ranije poznata) isprava mljetskom samostanu, i to ne samo iste ličnosti, nego i u istom vrsnom redu. Razlika postoji jedino u imenu satnika — svjedoka. U prvoj Desinoj ispravi satnik se zove Rastesa, u drugoj (falzifikovanoj) on je Radosta. Očito se radi samo o lapsusu calami. Pisar falzifikator je vidio u prvoj Desinoj ispravi Rastesa, ali mu je bio Radosta nekako poznatiji — faktički je ime Radosta u XIII. stoljeću mnogo popularnije od Rastiše; između godina 1278. i 1282. nalazi se u dubrovačkim notarskim knjigama 17 stanovnika s imenom Radosta, a samo 4 sa imenom Rastiša⁷ — i u zabuni je napisao Radosta. Ta nehotačna omaška dokazuje, da je falzifikator bio domaći čovjek, kome su bila naša imena tako poznata, da mu je bez daljnjega izmaklo nepravo ime mjesto pravoga. Falzifikat dakle nije napravljen možda u matičnom samostanu Pulsanu u Italiji, nego baš u samostanu na Mljetu od nekog domaćeg svećenika.

Još razumljivija je druga omaška, kada mjesto župana Grubeša piše Curbesa. Tu se radi samo o metatezi dva slova r i u.

Važno je ime svjedoka Sranlanus. U ovom ga obliku prepisuje Montesantangelski notar Petar i u prvoj i u drugoj (falzifikovanoj) listini. Kako ime nema nikakva smisla — vjerojatno se nosilac imena uistinu zvao Cranienus ili Chranienus —, to je očito, da u originalu kneza Dese (ako uzmemo prvu listinu kao autentičnu) nije stajalo to iskvareno ime nego pravo ime, a iz toga dalje slijedi, da notaru Petru u svrhu prepisivanja nije predložen Desin original prve listine, nego neki prijepis, koji je već imao iskvareno ime Sranlanus, jednako kao što ga je imao i falzifikat druge listine. Bit će dakle da je falzifikator druge listine sebi napravio i jedan prijepis prve Desine listine i oba ta svoja elaborata dao potvrditi od notara Petra u Monte Sant Angelu, a u oba elaborata unio je nerazumljivo ime »Sranlanus«, koje je pogrešno pročitao u prvoj (autentičnoj) listini Dese.

Svrha falzifikatora i falzifikata je očita. On je htio samostanu osigurati materijalnu korist time, što je htio skinuti sa njega pravo takozvane »prisjelice«, »ius descensus«. Ktome je htio samostanu dati izuzetno pravo azila za one zločince, kojih se zločin kažnjavao smrću. Prvu

⁷ v. Indeks u Mon. hist. Rag. I pod Radosta i Rastissa.

povlasticu, oslobođenje od prisjelice, uživali su i mnogi samostani po Srbiji, a pravo azila je za samostane nešto izuzetno.

To je bila opća svrha falzifikatora, ali je falzifikator zacijelo išao i za sasvim konkretnim ciljem. Kada se uzme u obzir, da je falzifikat pravljen vjerovatno samo malo prije godine 1284., nehotice se nameće pomisao, da li falzifikat nije možda pravljen radi toga, da bi se predložio novome srpskome kralju Milutinu u svrhu potvrde, t. j. u svrhu legalizovanja novih prohtjeva. Ako je to bila namjera falzifikatora, onda bi se moglo tvrditi, da ona nije uspjela, jer Milutin potvrđuje samo povelju svoğa djeda Prvovjenčanoga, a u toj povelji nema ni govora ni o oslobađanju od prisjelice, ni o azilu za zločince (v. Miklosich br. 17 str. 8), kao što nema govora o tome ni u Milutinovoj potvrđi djedove povelje (isto tamo br. 70 str. 71).

Ovaj mljetski očiti falzifikat baca slabo svijetlo i na prvu, već ranije poznatu listinu kneza Dese iz god. 1151., o kojoj je naprijed već navedeno Jirečekovo negativno mišljenje. Da je bio Jirečeku došao u ruke ovaj drugi elaborat, koji nosi tako nepobitne znakove falzifikata, njegovo negativno mišljenje bi se samo pojačalo. Ipak se čini, da je Jireček sudio u toj stvari previše strogo. Prva Desina listina iz god. 1151. kojom poklanja ostrvo benediktincima, po svima znakovima izgleda autentična i Šišićevo pozitivno mišljenje opravdano. Konačno, ne može se osporavati činjenica, da je samostan postojao odavna. Najstarija vijest o njemu je u buli Inocentija III. iz god. 1198., objavljenoj od V. Foretića. Godine 1198. je dakle samostan već postojao i imao svoje posjede («cum pertinentiis suis»). Teško bi se moglo sumnjati u to, da je bio osnovan nekoliko desetaka godina ranije, a nema razloga sumnjati u to, da je osnovan baš sa strane kneza Dese, koji je inače poznat iz Ljetopisa popa Dukljanina. Svi momenti govore za autentičnost prve Desine isprave, jednako kao što svi momenti dokazuju, da je druga njegova isprava prosti falzifikat.

Zusammenfassung

URKUNDEN »DESAS« FÜRSTEN VON ZAHUMLJE

Vinko Foretić veröffentlichte im I. Bande unserer Annalen eine zweite, bisher unbekannte Urkunde des Fürsten Desa von Zahumlje aus dem J. 1151. Diese zweite Urkunde ist aber ein ungeschicktes Falsifikat des XIII. Jahrh., was man schon daraus ersieht, dass der Falsifikator für das Jahr 1151 eine poena temporalis von 2000 Perper (oder solidi) Venezianer Groschen vorschreibt, mit deren Prägung bekannter-massen erst im J. 1204 angefangen wurde. Dem gegenüber scheint aber die erste, schon lange bekannte Urkunde desselben Desa aus dem selben J. 1151 doch authentisch zu sein, zumindest passt sie nach allen Merkmalen ganz gut in die Regierungszeit dieses Fürsten.